

Sadowska, Jolanta

Łódź ośrodkiem rozwoju nauk lekarskich na przełomie XIX i XX wieku

---

Medycyna Nowożytna 11/1, 113-126

2004

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jolanta Sadowska

Łódź – ośrodkiem rozwoju nauk lekarskich na przełomie XIX i XX wieku*

Wielkie aglomeracje przemysłowe, do których zaliczono Łódź w XIX i XX wieku, są przedmiotem zainteresowań w różnych zakresach badawczych, w tym również historyczno-medycznych.

W niniejszym opracowaniu autor odnosi się do wcześniejszego okresu w dziejach miasta, ostatniego ćwierćwiecza XIX i początku XX wieku, w którym Łódź stała się wiodącym ośrodkiem przemysłu włókienniczego, znaczącym w rozwoju naukowej myśli medycznej na centralnych ziemiach polskich.

Przemiany, w wyniku których Łódź zaliczono do najbardziej uprzemysłowionych obszarów Europy, rozpoczęły się w I połowie XIX wieku.

Procesy modernizacyjne, charakterystyczne dla XVIII i XIX wieku, wyznaczyły kierunki rozwoju wytwórczości przemysłowej. Konieczność zmian wynikała z uwarunkowań społeczno-gospodarczych danego kraju, jak również z dążeń imperialnych ówczesnej Europy.

Łódź przed jej uprzemysłowieniem była niewielkim miasteczkiem rolniczo-rzemieślniczym, leżącym na szlakach handlowych: piotrkowsko-toruńskim, prowadzącym z południa na północ oraz warszawsko-kaliskim ze wschodu na zachód. Miejscowość tę dostrzegli na początku XIX wieku, lustrując wsie i miasteczka województwa mazowieckiego, Rajmund Rembieliński – Prezes Komisji

Wojewódzkiej Mazowieckiej i Stanisław Staszic – Kierownik Dyrekcji Przemysłu i Kunsztów w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych Królestwa Polskiego¹.

Poszukując odpowiednich miejsc dla osiedlania się rękodzielników sukna, R. Rembieliński, jadąc przez bory łączyckie, dotarł do osady zasobnej w drewno budowlane, czyste źródła i strumienie niezbędne dla tego rodzaju wytwórczości².

Walory lesistej okolicy opisał również S. Staszic, zachwycając się „tryszczącymi źródłami”, dostatkiem wody, którą każdy rękodzielnik mógł czerpać ze strumienia przepływającego przed jego domem³.

Wiek XIX był dla Łodzi okresem wielkich przemian społeczno-gospodarczych, przekształcających to nieznaczące, małe miasteczko w prężny ośrodek przemysłu włókienniczego. Proces tworzenia przemysłowego okręgu łódzkiego trwał do końca XIX wieku.

Niezwykłym zjawiskiem dla tej epoki niespotykanym w Europie był wzrost demograficzny miasta. Badania H. Balloda, opublikowane w pracy *Grundriss der Statistik* w Berlinie w 1913 r., na które powołuje się K. Bajer, dowiodły, że liczba ludności w Łodzi pomiędzy 1800 a 1910 r. zwiększyła się 600-krotnie. Dla przykładu w Lipsku 20-krotnie, w Budapeszcie – 16, a w Berlinie 12-krotnie. W 1820 r. Łódź liczyła 767, a przed 1914 r. około 500 000 mieszkańców⁴.

W następstwie uprzemysłowienia ze szczególną ostrością zarysowały się problemy zdrowotne ludności. Kwestie te w warunkach niewoli narodowej nie znajdowały odpowiedniego zainteresowania ze strony władz rosyjskich.

W początkowym okresie industrializacji ziem Królestwa Polskiego sprawami ochrony zdrowia zajmowały się Rada Ogólno-Lekarska i znajdująca się przy Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych – Rada Główna Opiekuńcza Zakładów Dobroczynnych, koordynujące pracę rad terenowych.

W Łodzi, podobnie jak w innych miastach na centralnych ziemiach polskich, rady sprawowały nadzór nad istniejącymi już formami lecznictwa publicznego – szpitalem, apteką, lekarzem, felczerem

---

* Referat ten został wygłoszony podczas sesji zorganizowanej w Instytucie Historii Nauki PAN w 2002 r. pt. „Łódzkie Towarzystwo Lekarskie”.

¹ K. Bajer, *Przemysł włókienniczy na ziemiach polskich od początku XIX wieku do 1939 r.*, Łódź 1958, s. 43.

² A. Rynkowska, *Działalność gospodarcza władz Królestwa Polskiego na terenie Łodzi przemysłowej w latach 1821–1831*, Łódź 1951, s. 27.

³ K. Konarski, *Stanisław Staszic w Łodzi w roku 1925*, „Rocznik Łódzki” 1928, t. I, s. 8.

i akuszerką zatrudnionymi na etatach miejskich⁵. Zaostrzająca się po powstaniu styczniowym rusyfikacja Królestwa Polskiego, w wyniku której zlikwidowano polskie urzędy administracji centralnej, w tym rady ogólnolekarskie (1867), rady główne opiekuńcze (1870), pogłębiała tę wyjątkowo trudną sytuację w zakresie ochrony zdrowia publicznego. Ukaz carski z dn. 19 IV 1870 r.⁶ powoływał w miejsce rad opiekuńczych nowe rady dobroczynności publicznej – miejską warszawską i gubernialne rady powiatowe, pozostające pod nadzorem władz administracyjno-policyjnych.

Łódzka rada powiatowa, a od 1906 r. miejska, podlegała bezpośrednio Piotrkowskiemu Urzędowi Gubernialnemu⁷.

Zainteresowanie władz carskich sprawami zdrowotnymi ludności polskiej było minimalne; odnosiło się przede wszystkim do wydawania i egzekwowania rozporządzeń o organizacji lecznictwa fabrycznego i działań przeciwepidemicznych o zwalczaniu ospy prawdziwej i cholery.

Niewydolność publicznej służby zdrowia, a jednocześnie konieczność niesienia pomocy medycznej, aktywizowała środowisko lekarskie do prospołecznej działalności, do współodpowiedzialności za ochronę zdrowia ludności polskiej.

Ówczesne warunki zdrowotne w Łodzi były wyjątkowo niekorzystne dla jej mieszkańców. Pogarszały się wraz ze wzrostem demograficznym, za którym nie podążały rozwiązania sanitarno-higieniczne.

Łódź w omawianym okresie należała do nielicznych miast przemysłowych w Europie o tak rażących zaniedbaniach sanitarnych. W mieście nie było wodociągów i kanalizacji, długość nawierzchni trwałej ulic z kostki kamiennej i drewnianej wynosiła zaledwie 9 km. Oddychano powietrzem zanieczyszczonym dwutlenkiem węgla, siarkowodorem i innymi związkami chemicznymi, a wodę pitną zatrzymywały ścieki fabryczne⁸. Nie bez znaczenia dla zdrowia mieszkańców były zagrożenia wynikające ze środowiska pracy we włókiennictwie i innych wytwórczościach przemysłowych, a także trudna sytuacja

⁴ K. Bajer, *op. cit.*, s. 53, 139.

⁵ J. Fijalek, J. Indulski, *Opieka zdrowotna w Łodzi do roku 1945, Studium organizacyjno-historyczne*, Łódź 1990, s. 57.

⁶ „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. LXX, s. 199.

⁷ W. Mączkowski, *Stan i potrzeby szpitalnictwa polskiego*, „Biblioteka Warszawska” 1905, t. III, s. 8.

⁸ W. Berner, J. Supady, *Działalność lekarsko-społeczna na rzecz ochrony zdrowia publicznego w Łodzi w latach 1870-1914*, Łódź 2001, s. 45-46.

bytowa pogarszająca się w okresach cyklicznie pojawiających się kryzysów gospodarczych⁹.

W zaistniałej sytuacji polityczno-społecznej oczywistym stał się fakt, że nie władze rosyjskie, a głównie lekarze i inne grupy społeczne zmuszone były samoczynnie podejmować inicjatywy, mające na celu rozwiązywanie nabrzmiałych problemów sanitarno-zdrowotnych.

Współczesne pogłębione badania historyczno-medyczne prowadzone w Katedrze Historii Medycyny i Farmacji UM w Łodzi przez W. Bernera, A. Fijałka, J. Sadowską, J. Supadego potwierdzają wcześniejsze ustalenia, m. in. J. Fijałka, S. Pytłasa, J. Sadowskiej, że w Łodzi oprócz nakazów prawno-organizacyjnych, wynikających z ustawodawstwa rosyjskiego oraz społeczno-zawodowego zaangażowania się lekarzy, znacząca rola w ochronie zdrowia publicznego przypadła fabrykantom łódzkim, m. in.: Karolowi Schaiblerowi, Edwardowi Herbstowi, Izraelowi Poznańskiemu, Juliuszowi Kunitzerowi, Julianowi Heinzlowi, Emilowi Gayerowi. Przemysłowcy przekazywali znaczne kwoty pieniężne na budowę szpitali, szkół i innych obiektów pomocy społecznej, urządzeń wodociagowych i kanalizacyjnych. W realizacji tych szczytnych celów czynnie uczestniczyły towarzystwa dobroczynne – Łódzkie Chrześcijańskie Towarzystwo Dobroczynne, Łódzkie Żydowskie Towarzystwo Dobroczynne¹⁰.

Łódź, w interesującym nas okresie, stała się miastem nowoczesnych szpitali – starozakonnego szpitala E. I. Poznańskich (1890), szpitala psychiatryczno-neurologicznego w Kochanówce (1902), szpitala pediatrycznego Anny-Marii (1905) oraz szpitali fabrycznych K. Schaiblera (1884), I. Poznańskiego (1892), J. Heinzla i J. Kunitzera (1886)¹¹. Szpitale, świadcząc usługi lecznicze dla określonych grup ludności, stawały się bazą kliniczną dla zawodowej i naukowej działalności lekarzy w zakresie pediatrii, psychiatrii, neurologii, fizjatrii, onkologii, epidemiologii, patologii zawodowej.

Koordynatorem podejmowanych badań były towarzystwa lekarskie i znajdujące się przy nich sekcje: Łódzkie Towarzystwo Lekarskie wraz z sekcją pediatryczną (pierwszą na ziemiach polskich – 1908), sekcją neurologiczno-psychiatryczną (1909); Oddział Łódzki Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego z sekcjami: higieny ogólnej, sportu i wychowania fizycznego, sekcją Kropla Mleka oraz Towarzystwo Lekarzy Fabrycznych (1906) i Liga Przewietrzulicza (1907).

⁹ J. Sadowska, *Opieka zdrowotna w przemyśle włókienniczym Królestwa Polskiego w latach 1866–1914*, Łódź 1979, s. 48.

¹⁰ J. Sadowska, ... *op. cit.*:

¹¹ *Szpitale łódzkie w XIX i XX wieku*, „Łódź Medyczna”, s. 9–10.

Zrzeszenia lekarzy łódzkich nawiązywały współpracę z innymi działającymi na ziemiach polskich towarzystwami lekarskimi, m. in. z warszawskim, krakowskim, kaliskim, częstochowskim.

Spośród członków towarzystw łódzkich, zrzeszających wielu wybitnych lekarzy, którzy w różnym okresie praktykowali na terenie miasta, należy wymienić m. in.: Stanisława Bartoszewicza, Józefa Brudzińskiego, Witolda Chodźko, Karola Jonschera, Alfreda Krusche, Józefa Kolińskiego, Maurycego Likternika, Jana Mazurkiewicza, Tadeusza Mogilnickiego, Józefa Maybauma-Marzyńskiego, Władysława Pinkusa, Hermana Rundo, Stanisława Serkowskiego, Władysława Schoenaicha, Stanisława Skalskiego, Emila Sonnenberga, Seweryna Sterlinga, Jana Wislockiego¹².

Włączając się w nurt badań naukowych, lekarze łódzcy zwrócili uwagę na mało znane w literaturze medycznej nie tylko w skali ziem polskich, ale także Europy, schorzenia wieku dziecięcego, choroby płuc, choroby neurologiczne i psychiczne, choroby nowotworowe, choroby zakaźne i choroby zawodowe.

Znawca łódzkiej pediatrii, prof. Jerzy Supady, autor wielu opracowań w tym temacie, ustalił, że badania prowadzone przez lekarzy zajmujących się chorobami dzieci, miały charakter kazuistyczny i były ukierunkowane na epidemiologię, diagnostykę i terapię najczęściej spotykanych wśród dzieci ostrych chorób zakaźnych, do których zaliczano: biegunkę, dyfteryt, szkarlatynę, dur brzuszny, zapalenie opon mózgowych; chorób przewlekłych: gruźlicę i krzywicę; chorób chirurgicznych i laryngologicznych¹³.

Lekarze Stanisław Bartoszewicz i Waław Kon korzystając z nowoczesnego laboratorium chemiczno-bakteriologicznego dr. Stanisława Serkowskiego, prowadzili badania nad biegunką, uznaną za najgroźniejszą chorobę dzieci łódzkich, o najwyższych wskaźnikach umieralności. W latach 1904–1905 śmiertelność z powodu biegunki oceniano na 63,5% wszystkich zgonów dzieci¹⁴.

Wyniki badań bakteriologicznych skłoniły lekarzy do zwrócenia większej uwagi na odżywianie dzieci, a przede wszystkim najbardziej zagrożonych biegunką niemowląt. Swoje spostrzeżenia opisywali w czasopiśmiennictwie medycznym, m. in. ukazały się prace: T. Mogilnickiego – *Śmiertelność między niemowlętami i fałszowanie mleka* („Zdrowie” 1903), *Pasteryzacja czy sterylizacja mleka* („Zdrowie”

¹² W. Berner, J. Supady... *op. cit.*, s. 128.

¹³ J. Supady, *Choroby dzieci a medycyna w Łodzi na przełomie XIX i XX wieku. Geneza łódzkiej szkoły pediatricznej*, Łódź 1999, s. 145.

¹⁴ *Ibidem*, s. 150.

1908); J. Wisłockiego – *Kilka słów w sprawie karmienia dzieci* („Czasopismo Lekarskie” 1904); St. Serkowskiego – *Mleko i bakterie*, Warszawa 1910.

Pediatrzy łódzcy przyczynili się do opracowania metod pasteryzacji mleka i do ustalenia właściwego zarówno naturalnego, jak i sztucznego karmienia niemowląt. Wykazali związek pomiędzy odżywianiem a gruźlicą i krzywicą, najczęściej spotykanymi chorobami u dzieci. W gronie lekarzy, dla których bazą kliniczną był szpital Anny-Marii, nie można pominąć osiągnięć J. Brudzińskiego, Wł. Schoenaicha, H. Trenknera, T. Mogilnickiego w zgłębianiu przyczyn i leczeniu płonicy. Podjęte badania udowodniły małą skuteczność szczepionki przeciwploniczej, zwracały uwagę na występowanie groźnych powikłań poploniczych, do których zaliczano zapalenie nerek, powiększenie węzłów chłonnych oraz potwierdziły doniesienia o mieszanym zakażeniu płoniczo-błoniczym i płoniczo-odrowym. W tym też zakresie opublikowano artykuły: J. Brudzińskiego i H. Trenknera – *Przyczynek do leczenia płonicy surowicą przeciwploniczą* („Czasopismo Lekarskie” 1906); Wł. Schoenaicha – *O zapaleniu nerek w przebiegu płonicy* („Czasopismo Lekarskie” 1907); T. Mogilnickiego – *Błonica w przebiegu płonicy* („Czasopismo Lekarskie” 1904).

Rozgłos w Europie i świecie przyniosły badania J. Brudzińskiego nad zapaleniem opon mózgowo-rdzeniowych. Odkrycie objawu drugostronnego i objawu karkowego miało ogromne znaczenie w diagnozowaniu tej choroby i zostało wprowadzone do mianownictwa medycznego¹⁵.

Wł. Schoenaich, oprócz wymienionych powyżej zakresów badawczych, zainteresował się przewlekłym zapaleniem migdałków i błony śluzowej gardła, opisując jako pierwszy cztery grupy objawów, występujących przy przerostowym zapaleniu migdałków. Spostrzeżenia te zamieścił w artykule O częstości występowania i objawach wyrosła gruczołowych jamy nosowo-gardłowej u dzieci („Przegląd Pediatryczny” 1908–9).

Podobne, unikalne badania prowadził T. Mogilnicki nad durem brzuszny, stwierdzając łagodniejszy przebieg tej choroby u dzieci w różnym wieku aniżeli u osób dorosłych. Pisał o tym w pracy pt. Z kazuistyki tyfusu brzuszego u dzieci („Czasopismo Lekarskie” 1906).

Lekarze łódzcy wiele uwagi przywiązywali do diagnostyki i terapii gruźlicy u dzieci. Informują o tym prace S. Sterlinga *O wczesnych objawach suchot płucnych* („Gruźlica. Zbiór prac 1894–1932”, Łódź 1934, W. Jasińskiego *O leczeniu gruźliczego zapalenia otrzewnej u dzieci* („Przegląd

¹⁵ J. Brudziński, *O nowym objawie na kończynach dolnych w zapaleniu opon mózgowo-rdzeniowych u dzieci*, „Przegląd Pediatryczny” 1908–9, nr 4–5, s. 361.

Pediatryczny” 1908–9), A. Tomaszewskiego *O wczesnym rozpoznaniu gruźlicy stawu biodrowego* („Przegląd Pediatryczny” 1911).

Ważnym kierunkiem zainteresowań lekarzy poza pediatrią była neurologia i psychiatria. Wybudowany i oddany do użytku w 1902 r. nowoczesny szpital dla psychicznie i nerwowo chorych w Kochanówce, trzeci tego typu w Królestwie Polskim, stanowił jednostkę kliniczną dla działalności naukowej i zawodowej lekarzy. W tym czasie w szpitalu pracowali m. in. Jan Mazurkiewicz, Witold Chodźko, Stefan Borowiecki, Julian Morawski, Witold Łuniewski, Tadeusz Geoner, Władysław Sochacki. Wielu z nich było wybitnymi naukowcami, profesorami uniwersyteckimi m. in. w Warszawie, Lwowie, Wilnie, jak również zajmowali wysokie stanowiska w administracji lokalnej i państwowej, jak np. Witold Chodźko, który w latach 1918–1924 był ministrem zdrowia publicznego w II Rzeczypospolitej¹⁶.

W okresie łódzkim oprócz działalności organizacyjnej i dydaktycznej zwracali szczególną uwagę na indywidualne i zespołowe prace naukowe.

J. Mazurkiewicz, dyrektor szpitala łódzkiego w latach 1902–1906, rozpoczął badania nad fizjologicznymi zjawiskami psychicznymi i psychosomatycznymi, nad teorią życia psychicznego związanego organicznie z podłożem anatomiczno-fizjologicznym. Wyniki omówił w artykułach nt. *Stosunek psychiatrii do psychologii* i *Zjawiska psychiczne wobec choroby* („Czasopismo Lekarskie” 1890) oraz *O anatomicznym podłożu stanów psychicznych i ich zaburzeniach* (Łódź 1918)¹⁷.

Podobnie jak J. Mazurkiewicz drugi dyrektor szpitala, W. Chodźko, w latach 1907–1914 stworzył wspaniałą atmosferę w pracy, zachęcał lekarzy do badań naukowych. Sam zajmował się problematyką uszkodzeń mózgu w przebiegu kły i zaburzeniami organicznymi układu nerwowego opisując tzw. objaw mostkowy oraz chorobę Parkinsona. W „*Neurologii Polskiej*” w 1912 r. ukazał się artykuł W. Chodźko na temat *Przypadek porażenia postępującego z objawami choroby Parkinsona*. W swoich badaniach zainteresował się również zagadnieniami epidemiologicznymi i medycyną społeczną, publikując w tym zakresie oryginalną pracę nt. *Stan opieki nad umysłowo chorymi w Królestwie Kongresowym w ostatnich latach okupacji rosyjskiej i w chwili obecnej* (Łódź 1918)¹⁸.

¹⁶ Szpital dla nerwowo i psychicznie chorych im. d-ra med. Józefa Babińskiego w Łodzi w latach 1902–1987, Łódź 1988, s. 8.

¹⁷ T. Bilikiewicz, J. Galus, *Psychiatria polska na tle dziejowym*, Warszawa 1962, s. 214.

¹⁸ E. Herman, *Łódzka szkoła psychiatryczna na początku XX wieku*, „Annales Academiae Medicae Lodzensis” 1975, t. XVI, supl. 13, s. 47.

Wybitnym naukowcem był S. Borowiecki. Jego pionierskie prace dotyczyły psychozy i choroby Alzheimera. Świadczą o tym liczne publikacje, m. in. *Przypadek przemijającej psychozy i rozczepienia czucia na tle przymiotu* („Czasopismo Lekarskie” 1905), *Spostrzeżenia i uwagi w sprawie choroby Alzheimera i organicznego starczego zaniku mózgu* („Nowiny Lekarskie” 1922).

Neurologrzy i psychiatrzy wykorzystywali w badaniach nowoczesną diagnostykę laboratoryjną. Rutynowe stawały się badania histopatologiczne, na odczyn Wassermanna, a także psychologiczne metody Bersteina. Po raz pierwszy rozpoczęto analizy płynu mózgowo-rdzeniowego za pomocą chlorku złota. Wykonywane w nowoczesnych pracowniach – serologicznej, chemicznej, anatomiczno-patologicznej – analizy laboratoryjne ułatwiały opracowanie nowych metod rozpoznawania i leczenia m. in. padaczki – luminalem i krotaliną, porażenia postępującego – tuberkuliną, schizofrenii – nukleianem sodowym.

Własne spostrzeżenia kliniczne pozwalały na wyeliminowanie stałego używania u pacjentów rękawic i kaftanów bezpieczeństwa, na likwidowanie izolatek z okiennicami dla niespokojnie chorych, zachęcały do leczenia pracą w tworzonych w tym celu warsztatach, np. szewskim, krawieckim, introligatorskim. Starano się wprowadzać eksperymentalne formy samoopieki w domu chorego¹⁹.

Łódź w połowie lat 90. XIX wieku była znanym ośrodkiem w stosowaniu nowoczesnych metod i środków w diagnostyce i terapii gruźlicy. Zagadnieniem tym zajmowali się lekarze: E. Sonnenberg, W. Jasiński, a przede wszystkim S. Sterling. Wysokie wskaźniki zapadalności i śmiertelności na gruźlicę w Łodzi, najwyższe w Europie, które w porównaniu z innymi miastami w 1909 r. wynosiły: w Łodzi – 389 przypadków śmiertelnych, w Warszawie 246, Berlinie 189, stawały się dla lekarzy nie tylko moralnym nakazem zwalczania tej choroby²⁰. S. Sterling rozpoczął obserwacje nad gruźlicą w utworzonym w 1898 r. oddziale dla piersiowo chorych w nowoczesnym szpitalu żydowskim E. I. Poznańskich w Łodzi. Oddział tego typu był pierwszym na ziemiach polskich w zaborze rosyjskim. Jako wybitny klinicysta i naukowiec S. Sterling w badaniach nad objawami utajonej gruźlicy płuc odrzucił ustalenia lekarzy niemieckich, dotyczące klasyfikacji postaci klinicznych suchot płuc. Zwrócił uwagę na znaczenie mierzenia tętna i temperatury w diagnostyce chorób płuc.

¹⁹ Szpital dla nerwowo..., op. cit., s. 12, 15.

²⁰ S. Sterling, *Gruźlica. Zbiór prac 1894-1932, z życiorysem*, Łódź 1934, s. 668.

Rewelacyjne odkrycia R. Kocha pozwoliły S. Sterlingowi rozpocząć badania nad nowym preparatem – tuberkuliną i ustaleniem jego skuteczności w leczeniu gruźlicy. Podobne analizy prowadzili w innych ośrodkach lekarze polscy, m. in. Tadeusz Borzęcki, Kazimierz Dłuski, Witold Orłowski. Indywidualne badania jednoznacznie potwierdzały nieprzydatność tuberkuliny w terapii gruźlicy ze wskazaniem na możliwości wykorzystania tej substancji do celów diagnostycznych²¹.

Spostrzeżenia naukowe poparte badaniami klinicznymi S. Sterling przekazywał w licznych publikacjach, np. *O prognostycznym znaczeniu stałego przyśpieszenia tętna w przypadku gruźlicy* („Gazeta Lekarska” 1903), *Postacie kliniczne suchot płuc* („Gazeta Lekarska” 1913) i w wielu innych opracowaniach, które znajdujemy w książce *Gruźlica. Zbiór prac 1894–1932*. Seweryn Sterling wraz z Alfredem Sokołowskim, Henrykiem Dobrzyńskim, Kazimierzem Dłuskim opracował pionierskie dla tamtych lat metody diagnozowania gruźlicy, a tym samym przyczynił się do uznania Łodzi, podobnie jak Krakowa czy Warszawy, za wiodący ośrodek badań nad gruźlicą.

Wskazując na główne kierunki zainteresowań naukowych lekarzy łódzkich, nie można pominąć zasług Józefa Maybauma-Marzyńskiego i Stanisława Serkowskiego w diagnostyce chorób nowotworowych. W badaniach nad etiologią raka zwrócili uwagę na wczesne objawy tej choroby, posługując się dla pełniejszego ich zobrazowania jedną z metod socjologicznych – ankietą.

Prace nad diagnozowaniem tej choroby wzbogacały działalność założonego w 1906 r. w Warszawie przez dr. Józefa Jaworskiego, Polskiego Komitetu do Badania i Zwalczenia Raka, który w 1907 r. przyjął nazwę Komitet Centralny Walki z Rakiem dla Ziemi Polskich. Komitet koordynował akcje profilaktyczno-lecznicze na ziemiach polskich w skali trójzaborowej²².

Do walki z rakiem włączyli się przemysłowcy łódzcy, m. in. małżeństwo Matylda i Ernest Herbstowie, ofiarowując w 1913 r. Łódzkiemu Chrześcijańskiemu Towarzystwu Dobroczynności kwotę 20 000 rubli na zakup radu metalicznego. Zakupiony rad o wadze 54,2 mg zastosowano w leczeniu chorych po I wojnie światowej²³.

²¹ J. Sadowska, *Kliniczne leczenie gruźlicy w Łodzi w końcu XIX w.*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1987, t. 50, nr 4, s. 629.

²² J. Sadowska, *Udział lekarzy łódzkich w organizowaniu społecznych form leczenia na przełomie XIX i XX w.*, „Wiadomości Lekarskie” 189, t. XL, nr 1, s. 5.

²³ J. Fijałek, J. Indulski, *Opieka...*, op. cit., s. 236.

W wielotematycznych zakresach badawczych lekarzy łódzkich poza wyżej wymienionymi, dostrzegamy również zagadnienia dotyczące epidemiologii cholery i ospy, chorób wenerycznych oraz patologii zawodowej.

Lekarze Henryk Rundo i Stanisław Serkowski badali przyczyny występowania cholery i jej zwalczania. W 1896 r. ukazała się w „Medycynie” praca H. Rundo pt. *O epidemii cholery azjatyckiej w Łodzi w 1894 r.* Pogłębione prace nad cholera rozpoczął St. Serkowski w 1905 r. w czasie pobytu w Charkowie. Po powrocie do Łodzi kontynuował je we własnej pracowni chemiczno-bakteriologicznej. Wyniki badań nad samoistnym osłabieniem zarazka cholery zamieścił w artykułach *Epidemiologia i profilaktyka cholery* („Czasopismo Lekarskie” 1905), *Uodpornienie czynne przeciw cholercie* („Przegląd Lekarski” 1905). St. Serkowski był zwolennikiem szczepień ochronnych personelu medycznego i ludności w czasie epidemii cholery. Przeprowadzał również analizy statystyczne zapadalności na ospę prawdziwą, opisując je w wydanej w 1912 r. w Krakowie pracy nt. *Epidemia ospy w Łodzi w roku 1911 pod względem statystycznym*²⁴.

Propagatorem nowoczesnego diagnozowania i leczenia chorób wenerycznych był E. Sonnenberg. Zalecał badania na odczyn Wassermana, przeciwstawiał się leczeniu kłły rtęcią i zastąpienia jej dostępnymi już w Europie preparatami – salwarsanem 606 i neosalwarsanem²⁵. Wskazywał na poważny problem, jakim była prostytucja, upatrując w niej główne źródło szerzenia się chorób wenerycznych. Kwestii tej poświęcił artykuł nt. *O reglamentacji prostytucji*, który ukazał się w 1905 r. w „Medycynie”.

Patologia zawodowa wzbudzała żywe zainteresowanie u większości lekarzy łódzkich zatrudnionych w lecznictwie przyfabrycznym. Podejmowane przez nich badania dotyczyły głównie wpływu szkodliwości zawodowych na zdrowie oraz rozwoju fizycznego robotników²⁶. W tym też zakresie ukazywały się publikacje: Maurycego Likternika *O częstości jaglicy wśród robotników fabrycznych w Łodzi i środkach walki z nią* („Czasopismo Lekarskie” 1904), St. Skalskiego *Próba statystyki robotników fabrycznych w chwili przyjęcia do pracy* („Przegląd Lekarski” 1911), S. Sterlinga *O zakresie patologii zawodowej* („Czasopismo Lekarskie” 1901).

Ożywiona działalność naukowa i zawodowa lekarzy w Łodzi, znana była zarówno w Królestwie Polskim jak i poza jego granicami. Publikacje, uczestnictwo w posiedzeniach naukowych w Warszawie, Krakowie,

²⁴ *Ibidem*, s. 195.

²⁵ *Ibidem*, s. 234.

²⁶ J. Sadowska, *Opieka zdrowotna...*, op. cit., s. 56.

we Lwowie, w Berlinie, w Monachium, w Paryżu ułatwiały osobiste kontakty z wybitnymi przedstawicielami nie tylko wiedzy medycznej.

Przedstawiając tę niezwykle bogatą działalność naukową lekarzy, nie można pominąć ich otwartości na problemy społeczne miasta. Czynne uczestnictwo w organizowaniu instytucjonalnych form lecznictwa, zwalczanie chorób epidemicznych i społecznych, dążenie do poprawy stanu sanitarnego, pomoc medyczna dla pozostającej bez pracy ludności, podkreślały rzeczywiste wartości etyczne i zachowania patriotyczne środowiska lekarskiego.

Aglomeracja łódzka przed 1914 r., nazwana w literaturze miastem bogactwa i nędzy, miastem pozbawionym zieleni, zaniedbanym pod względem sanitarnym i higienicznym, postrzegana była równocześnie jako miasto wyróżniające się w rozwoju polskiej myśli medycznej. Wysokie umiejętności zawodowe i osiągnięcia naukowe lekarzy miały ogromne znaczenie dla przyszłości Łodzi akademickiej, na trwałe zapisały się w dziejach miasta, wzbogaciły nie tylko polską, ale i światową historię medycyny.

Łódź – centre of medical sciences development at the turn of 19th and 20th centuries

Summary

Social and economical changes in Łódź transforming the town into a strong textile industry centre at the turn of 19th and 20th century stimulated the development of medical sciences and professional activity.

Between 1800 and 1914 a 600-fold increase in the number of inhabitants occurred – a demographic phenomenon unknown in Europe at that time. This led to specific sanitary and hygiene conditions, negatively affecting the population's health.

In these social and economic conditions, with Russian occupant unwillingness to act, medical professionals and other social groups, in particular founders of the textile industry – K. Scheibler, I. Poznanski, I. Heinzl, I. Kunitzer and others spontaneously acted to solve urgent medical problems.

In this period a number of modern private and public hospitals such as neuro-psychiatric „Kochanówka” hospital, paediatric „Anna-Maria” hospital, factory-owned hospitals and other social aid centres were organised. These institutions, apart clinical activities for the society, held scientific research. A number of scientists were active in Łódź at that time: Stanisław Bartoszewicz, Józef Brudzinski, Józef Kolinski, Jan Mazurkiewicz, Witold Chodźko, Tadeusz Mogielnicki, Józef Maybaum-Marzynski, Stanisław Serkowski, Stanisław Skalski, Emanuel Sonnenberg and others.

They were involved in new fields of medical research, such as paediatric diseases, neurological and psychiatric diseases, neoplastic diseases, infectious diseases and occupational medicine. All these activities were co-ordinated by: Łódź Medical Association, Łódź Division of the Warsaw Society of Hygiene, Industrial Medicine Association and Tuberculosis League.

At the turn of the 19th and 20th century Łódź was listed among well known centres of modern diagnostic and therapeutic methods in the management of tuberculosis, childhood diseases and neuro-psychiatric diseases.

Professional skills and scientific activity of physicians from Łódź, their efforts in founding medical institutions to improve the sanitary conditions and hygiene in the town, medical help offered to the

poor, determined the ethical values and patriotic behaviour of history of the town and were an important factor in the process obtaining the university town status by Łódź.

Jolanta Sadowska

Lodz – Zentrum der medizinischen Wissenschaften um die Wende des XIX.–XX. Jahrhunderts

Zusammenfassung

Ökonomisch-gesellschaftliche Veränderungen in Lodz am Ende des XIX. und Anfang des XX. Jahrhunderts, die die Stadt in großes Textilindustrienzentrum umgewandelt haben, haben wesentlich Entwicklung der medizinischen Ideen und berufliche Ärztepraxis determiniert.

Eine außergewöhnliche demografische Erscheinung, die in damaligen Europa ungewöhnlich war, war 600-malige Zunahme der Bevölkerung in den Jahren 1800–1914. Diese Situation hat spezifische Sanitäts- hygienische Bedingungen geschaffen, die ungünstig Gesundheit der Stadteinwohner beeinflusst haben.

In den vorgekommenen gesellschaftlichen Umständen, Trägheit der russischen Besetzungsbehörden, haben das medizinische Milieu und andere Gesellschaftsgruppen und vor allem Lodzer Industrielle – K. Scheibler, I. Poznanski, I. Heinzl, I. Kunitzer u.a. selbständige Initiativen aufgenommen, deren Ziel war, die langwierigen Gesundheitsprobleme zu lösen.

In diesem Zeitpunkt wurde Lodz zur Stadt von modernen Privat- und gesellschaftlichen Krankenhäusern, es waren z.B. neurologisch – psychiatrisches Krankenhaus „Kochanówka“, pädiatrisches „Anna – Maria“-Krankenhaus, Fabrikkrankenhäuser u.a., wie auch viele Sozialobjekte.

Die o.g. Objekte haben außer der Bedienungstätigkeit auch eine klinische Basis für wissenschaftliche Arbeit vieler Ärzte dargestellt. Manche von ihnen, wie z.B. Stanislaw Bartoszewicz, Józef Brudziński, Józef Kolinski, Jan Mazurkiewicz, Witold Chodźko, Tadeusz Mogielnicki, Józef Meybaum-Marzynski, Stanisław Serkowski, Stanisław Skalski, Emanuel Sonnenberg, Seweryn Sterling haben ihre Leistungen mit dem in ihrem Leben wichtigen wissenschaftlichen Forschungszeitraum in Lodz verbunden.

Diese erwähnten Mediziner haben sich für wenig in der medizinischen Literatur bekannten Kindererkrankungen, neurologische

und psychiatrische Beschwerden, Tumoren, Infektionskrankheiten und Barufspathologien interessiert.

Die wissenschaftlichen Forschungen haben: Łódzkie Towarzystwo Lekarskie (Lodzer Mediziner-gesellschaft), Oddzia3 Łódzki Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego (Lodzer Abteilung der Warschauer Hygienegesellschaft), Towarzystwo Lekarzy Fabrycznych (Gesellschaft der Fabrikmediziner), Liga Przciwgruźlicza (Medizinerbund gegen Tuberkulose) koordiniert.

Um die Wende des XIX. und XX. Jahrhunderts hat Lodz zu den bekannten Zentren gehört, die die neuesten diagnostischen und therapeutischen Methoden bei der Bekämpfung Tuberkulose, Kinderkrankheiten und neurologisch - psychistrischen Erkrankungen verwendet haben.

Beruf- und wissenschaftliche Kenntnisse Lodzer Ärzte, Teilnahme an Organisierung der Institutionen der medizinischen Versorgung, Streben nach Verbesserung des Santäts- hygienischen Zustand der Stadt, Medizinische Hilfe für Arbeitslosen haben äthische Einstellung und patriotisches Handeln der Ärzte bestimmt.

Vielfältige wissenschaftliche und Berufsarbeit der Mediziner hat sich auf die Dauer in das Buch der Geschichte Lodz eingetragen und ist wesentlich dazu beigetragen, daß Lodz den Status einer Universitätsstadt bekommen hat.